

Tragiškų įvykių sukuryje parašytų memuarų savitumai

A. RAMANAUSKO-VANAGO MEMUARŲ RAŠYMO LAIKAS IR APLINKYBĖS

A. Ramanausko-Vanago memuarai buvo pradėti rašyti 1950 m., kai tebevykstant partizaniniam karui jis slapstėsi bunkeryje viename Jiezno rajono ūkyje.

Iš A. Ramanausko tardymo protokolų aiškėja, kad memuarai buvo rašomi ne re-

guliariai, o su pertrūkiais, susidarius palankesnėms sąlygoms. Parašytos dalys būdavo perduodamos saugoti įvairiems asmenims. Kartais, kai grėsdavo rimtas pavojus, A. Ramanauskas sunaikindavo tai, ką jau būdavo parašęs. Jo sekimo byloje yra dokumentas, atskleidžiantis memuarų rašymo aplinkybes, KGB „susidomėjimą“ partizanų vado atsiminimais¹:

PAŽYMA

Apie A. Ramanausko, Liudviko sūnaus, memuarus

Pagal kaltinamojo Ramanausko parodymus 1957 m. sausio mėn. buvo aptikti ir paimti jo memuarai, kuriuose jis aprašo nacionalistinio pogrindžio veiklą Lietuvos TSR pietinėje dalyje. Išliko tik antra ir trečia dalys. Pirmą dalį, pagal Ramanausko parodymus, jis sunaikino vienu iš jam pavojingų momentų. Antroje dalyje Ramanauskas aprašo nacionalistinio pogrindžio veiklą 1946 m. Visi įvykiai, aprašomi šioje ir anoje dalyse, siejami su paties A. Ramanausko veikla. Čia jis aprašo savo susitikimus su kitais vadeivomis, savo „žygius“, taip pat išsako savo požiūrį į tarybų valdžios veiklos priemones bei ginkluotos bandos dalyvių veiklą. Trečioje dalyje, kurią jis pats rašė, tokia pat dvasia, kaip ir antroje dalyje, aprašo 1947 m. įvykius.

KGB Sekimo skyriaus vyr. tardytojas Bašinskas
1957 m. lapkričio 12 d.

Šiame dokumente minima, kad pirmąją memuarų dalį, kurioje aprašomi 1945 m. įvykiai, sunaikino pats A. Ramanauskas, tačiau ši ir kitos dalys yra išlikusios. Taigi iš cituotojo dokumento galima spręsti, kad buvo rašoma ir slepiama po kelis egzempliorius, nes kitaip neaišku, kokius memuarus turėjo KGB.

Aplinkybės, kuriomis autorius rašo savo memuarus, lemia tiek istorinius-faktografinius, tiek ideologinius, tiek struktūrinius ir literatūrinius memuarų savitumus.

Akivaizdaus ir tiesioginio pavojaus grėsmė ne tik pačiam A. Ramanauskui, bet ir jo artimiesiems, kovos draugams vertė jį apie kai kuriuos faktus ar asmenis neužsiminti, juos nutylėti. Dėl laisvės kovos slaptumo, visų tų sąlygų, kurias, autoriaus tei-

gimu, legaliai gyvenančiam žmogui sunku įsivaizduoti, jis pasiryžta „bent labai glaus-tai“ aprašyti tai, ką patyrė: „Atsižvelgdamas į tai, kad visų įvykių aprašymas šiuo metu gali pakenkti kai kurių dar legaliai gyvenančių, suimtų, kalinamų ar ištremtų šeimų narių saugumui, apsiriboju tik tuo, kas, mano manymu, niekam nesukels grėsmės, ir turiu vilties, kad, jeigu Dievo bus skirta sulaukti nepriklausomos Lietuvos gyvenimo, galėsiu nuodugniau ir neskubėdamas rūpestingai aprašyti visa tai, ką apie LLKS žinau. Tiesa, mano aprašymai bus dalimis paslepiami archyvuose, tačiau niekas negali būti tikras, kad jie anksčiau ar vėliau nepateks priešui į rankas, kaip kad, mano giliu įsitikinimu, yra atsitikę bemaž su 9/10 visų LLKS archyvų įvairiose Lietuvos vietovėse“².

Autorius pats patvirtina, kad jo memuarai bus slepiami ir saugomi dalimis. Apsiribodamas tik tuo, kas nėra pavojinga ir nepakenks kitiems, jis pažada sulaukus „nepriklausomos Lietuvos gyvenimo“ parašyti išsamius savo memuarus. Aplinkybės neleido A. Ramanauskui ne tik paminėti daugelio įdomių faktų, bet ir nuodugniau aprašyti paminėtųjų. Štai kaip jis užsimena apie savo vestuves 1945 m.: „1945 metų rudenį mano gyvenime įvyko dar vienas labai svarbus įvykis, kurio čia aprašyti saugumo sumetimais negaliu. Tai pasilieku ateičiai“³.

Rašydamas apie partizanų vadų pasitarimus, jis taip pat mini tik tai, kas, jei memuarai patektų į priešo rankas, nepakenktų kovos draugams ir visai partizanų organizacijai. „Tarnybinio susirašinėjimo, įsakymų, nurodymų, instrukcijų ir kitų raštų, kurie buvo paruošti, kai vadovavau Dainavos apygardai, čia neįmanoma nusakyti. Tuos dokumentus bus galima pamatyti, jeigu tik jie bus išsaugoti archyvuose“⁴.

Tokio pat atsargumo ir slaptumo reikėjo ir aprašant santykius su gyventojais, netgi skaudžias ir opias partizaninio sąjūdžio problemas. Pavyzdžiui, rašydamas apie partizanų įtraukimą į žmonių asmeninių sąskaitų suvedinėjimą, A. Ramanauskas pamini įvykį, kai partizanų būrio vadas Gegutis, surengęs partizanų karo lauko teisimą, priėmė mirties nuosprendį vienam Puvočių ar Mardasavo kaime gyvenančiam ūkininkui už šnipinėjimą ir jį įvykdė. A. Ramanauskui, pamačiusiam bylos protokolą ir labiau pasidomėjus reikalu, kilo įtarimas, kad kaltinimus pateikęs gyventojas norėjo suvesti su nuteistuoju asmenines sąskaitas. Šis žmogus savo namuose Gegučiui leido įsirengti slėptuvę ir įgijo visišką partizanų būrio vado pasitikėjimą. Po kiek laiko jis jau viešai rodė savo priešišumą partizanams. Apie tai A. Ramanauskas pranešė gyventojams, ateičiai palikdamas peržiūrėti neteisingą karo lauko teismo sprendimą: „Dėl savaime suprantamų priežasčių aš čia negaliu pasakyti kai ko svarbaus šiuo klausimu. Tačiau visa tai esu

pranešęs dviem to krašto gyventojams ir prašiau, kad kada nors tai iškeltų aikštėn“⁵. Dėl partizaninio gyvenimo sąlygų autorius negalėjo detaliau aiškinti ir pateikti savo turimų duomenų ir nuomonės apie šį įvykį. Jis pastebėjo nusikaltimą, bet buvo priverstas tik patikėti kitiems žmonėms po kurio laiko jį galutinai atskleisti.

Tačiau pagrindžio ir kovos sąlygos, nuolatiniai pavojai turėjo įtakos memuarams ne tik faktografiniu požiūriu. Kaip teigė pats autorius, sąlygos jį vertė rašyti nereguliariai, bet skubiai. Galbūt todėl buvo pasirinktas chronologinis rašymo būdas ir chronologinė memuarų struktūra.

Dalykiniam įvykių dėstymui memuaruose reikia ilgesnio laiko apmąstymams ir kruopštesnio darbo, o tam A. Ramanauskas neturėjo sąlygų. Chronologiškai dėstyti įvykius patogiau, kai rašoma greitai ir nereguliariai. Chronologinis principas A. Ramanausko memuaruose vyrauja, tačiau jo nesilaikoma labai griežtai. Į nuoseklų įvykių aprašymą įsipina skyriai, skirti atskiriems partizanams, partizaninio sąjūdžio problemoms ir pan. Trečiosios dalies pabaigoje, skyriuje „Civilizacijos gėda“, autorius apibūdina Lietuvos ir jos gyventojų padėtį antrosios sovietinės okupacijos metais, pasakoja apie sovietinių struktūrų siautėjimą Lietuvoje, nekaltų žmonių trėmimus, žudymą ir masinius suėmimus. Šiame skyriuje pažymima, jog partizanai išėjo į miškus tikėdami, kad laisvasis pasaulis sustabdys Sovietų Sąjungos agresiją, padės atkurti teisingumą, tačiau jie buvo apvilti.

Autorius taip pat aprašo priemones, kurių represinės struktūros griebėsi, kad palaužtų partizanų pasipriešinimą: partizanų kankinimus, jų lavonų išniekinimus. Pamini ir tai, kad dėl partizanų pasipriešinimo iki 1950 m. nepavyko įgyvendinti kolektyvizacijos. Šis skyrius išsiskiria iš bendros įvykių chronologijos, tačiau nekontrastuoja memuarų kontekstui. Tikriausiai autorius jame kreipėsi ne vien į Lietuvos žmones, bet ir į laisvąjį pasaulį, kuriam pranešė apie Lietuvos padėtį⁶.

Memuarų rašymas pogrindyje, kai autorius turi slapstyti ir jam nuolat gresia pavojus, veikia ir pačias autoriaus nuostatas aprašomų įvykių ir aprašomos tikrovės atžvilgiu. Įvykių romantizavimas ir čia neišvengiamas, tačiau pats autorius tarsi nenori pastebėti jo įtakos ir pabrėžia, kad viskas, ką jis aprašo, yra autentiška ir anaipol ne romantiška. Taip atsiranda ir A. Ramanausko tvirtinimai, kad jis aprašo tikrus įvykius, jų nepagražindamas ir neperdėdamas. Iš tiesų realizmo jausmas ir kritinis mąstymas A. Ramanausko memuaruose vyrauja, jų nenustelbia romantizavimas, kurio daugiausia esama kovotojų aprašymuose, viso partizaninio sąjūdžio apmąstymuose. Nors A. Ramanauskas pats dalyvavo beveik visuose aprašymuose įvykiuose, jo memuaruose nėra dažnai pasitaikančios tendencijos „nepastebėti“ savo ar viso sąjūdžio klaidų. Jis gana kritiškai žvelgia į daugelį žygių, kuriems vadovavo, vengia perdėtos heroizacijos, spalvingai ir įtikinamai apibūdina partizanų charakterius. Be daug nusipelnusių partizaniniam sąjūdžiui žmonių, paminimi ir tie, kurie savo elgesiu ir veiksmais tikrai neprisidėjo prie šio sąjūdžio gero vardo kūrimo:

„Dzūkas norėjo patekti į Vakarus, tačiau nepavyko. Kurį laiką slapstėsi pas gimines. Ten jis susipažino su partizanu Ūseliu, Tėveliu ir Gegužė. Kaip jau minėjau, šie trys partizanai už nusižengimus vėliau buvo Partizanų karo teismo nuteisti mirties bausme.

[...] Ūselis, Tėvelis ir Gegužė, kurie jau tuomet nepasižymėjo drausmingumu, leidosi gyventojų vaišinami degtine. Taigi dažni pobūveliai, ypač ten, kur buvo merginų, jiems buvo ne naujiena“⁷.

Tokių pastabų A. Ramanausko memuaruose tikrai yra ne viena. Antai vardydamas visus pasižymėjusius puolant Merkinę partizanus pažymi, kad kai kuriuos jų vėliau už nusižengimus partizanų karo lauko teismas nuteisė mirties bausme:

„[...] 35. Jurginas – eilinis kovotojas, kilęs iš Lankininkų k. Žuvo 1947 m. vasarą. Partizanų Karo lauko teismo nuteistas sušaudyti, bet įvykdyti nuosprendį nespėta.

36. Gegužė – eilinis kovotojas, kilęs iš Kampų k. Žuvo 1947 m. vasarą. Kartu su Jurginu Partizanų karo lauko teismo nuteistas sušaudyti už plėšikavimus ir nekaltų gyventojų žudymą. Įvykdyti nuosprendį nespėta. [...]

41. Studentas – eilinis kovotojas, kilęs iš Vabalių k. Partizanų karo lauko teismo nuteistas mirti už plėšikavimą ir nekaltų žmonių žudymą. Mirties bausmė įvykdyta 1949 m.“⁸

Memuarų autorius atvirai aprašo ir partizaninio sąjūdžio organizuotumo problemas, vadovybės nesutarimus, iškilusius dėl kai kurių vadų ambicijų ir tuščio karjerizmo. Aprašomi ir Dainavos apygardos partizanų nesutarimai su Lietuvos laisvės armija (LLA), nesusipratimai tarp partizanų vadų Kazimieraičio ir Ažuolo, kiti Pietų Lietuvos partizanų štabo vadų konfliktai.

AUTORIAUS MENTALITETO BEI IDEOLOGINIŲ PRINCIPŲ YPATUMAI IR JŲ ATSPINDŽIAI MEMUARUOSE

Aplinkos poveikis memuarams yra akivaizdus, tačiau esama dar vieno, pastovesnio ir reikšmingesnio veiksnio – jų autoriaus mentaliteto, ideologinių jo principų. Šis veiksnys ypač svarbus tuo požiūriu, kad jis lemia autoriaus vertybines nuostatas, priklausomai nuo to – aprašomų dalykų atranką, taip pat autoriaus poziciją, memuarų tikslą.

A. Ramanauskas-Vanagas priklauso iš kaimo kilusiai inteligentijai, tiems jos atstovams, kurie gimė nepriklausomybės aušroje ar pirmaisiais jos metais (A. Ramanauskas gimė 1918 m.). Tai buvo apsišvietusių, supratusių mokslo vertę emigrantų, po kurio laiko grįžusių į Lietuvą ir tapusių ūkininkais, sūnus. A. Ramanauskas 1936 m. baigė Lazdijų „Žiburio“ gimnaziją, paskui – Klaipėdos pedagoginį institutą ir Kauno karo mokyklą. Neaišku, kas jį pastūmėjo į karo mokslus – patriotizmas ar to meto Lietuvoje viešpatavęs kariuomenės kultas, tačiau šis gyvenimo etapas neabejotinai padarė nemažą įtaką vertybinėms jo nuostatoms. A. Ramanausko memuaruose atsispindi ir

pedagogo, ir karininko savybės: be pedagogui būdingo takto ir siekio visur, kur tik įmanoma, ieškoti kompromiso, matyti ir karininkui būdingas principingumas, pažiūrų griežtumas. Pedagogo jautrumas ir psichologinis pastabumas derinasi su racionalumu ir kritiškumu. Pedagogo kuklumas dažnai nusveria karininkams neretai būdingą norą pasipuikuoti, pabrėžti savo išskirtinumą. Būdamas religingas, jis nemėgsta perdėto religingumo demonstravimo, labiau vertina santūrumą. Aprašydamas partizanų vadovybės kreipimąsi į kovotojus, kuriame partizanai raginami „daugiau pasninkauti ir melstis, kad Dievas suteiktų ištvermės nugalėti sunkumus ir saugotų visus nuo gausių pavojų“, jis svarsto: „Kreipimosi mintys buvo gražios, tačiau, mūsų manymu, vadovybė prašovė pro šalį. Dabartiniu metu partizanai ne tik pasninkavo, bet ir jau badavo. O laiko melstis tai tikrai nė vienam nestigo, nes ne tik naktis, bet ir ištisas dienas tekdavo pratūnoti bunkerėlyje ar kokioj nors tankynėje. Šiuo metu reikėjo stiprybės teikiančio padrašinančio ir uždegančio žodžio, tokio žodžio, kuris įtikintų, jog partizanų vadovybė tvirtai laiko vairą savo rankose. Šitas kreipimasis į partizanus buvo toks, lyg būtų rašytas ne jų vadovybės, o dvasininkijos“⁹.

Pats būdamas inteligentas, jis nusivilia inteligentų pozicija ginkluotojo pasipriešinimo atžvilgiu. Memuaruose jis pats prisipažįsta, kad vienas svarbiausių veiksmų, nulėmusių jo apsisprendimą partizanauti, buvo rezistentų nusiskundimai dėl intelektualų pajėgų stygiaus. Memuarų autorius kai kur atvirai reiškia savo nusivylimą inteligentijos poziciją, lietuvių inteligentiją laiko „prieš savo norą bolševizmo sukaustyta ir tapusia gyva mumija Lietuvos laisvinimo kovoje“. Jam skaudu, kad sunkūs išbandymai ir okupacija „tarsi geležine uždanga“ sugebėjo atskirti kaimą nuo inteligentijos. Kaip ginkluotojo pasipriešinimo okupacijai dalyvis ir šalininkas, jis labiau vertina aktyvų kaimo priešinimąsi okupantams. Jo nuomone, „kaimas jau nelaukia iš inteligentijos nei pavyzdžio, nei paguodos“¹⁰.

A. Ramanauskas memuaruose aiškiai nereiškia požiūrio į tarpukario Lietuvos politikimą, vengia dėstyti savo nuomonę apie politinę ir socialinę laisvos Lietuvos ateitį. Jis pateikia savo laisvos Lietuvos viziją, bet jam labiau rūpi dabarties problemos. Jo nuomonė apie rezistentų politikavimą ir skaidymąsi pagal politines pažiūras yra neigiamą. Tačiau galima spręsti, kad A. Ramanauskas buvo demokratiškų pažiūrų ir demokratinės politinės santvarkos šalininkas, nors jo demokratijos samprata memuaruose nėra ryškiai atskleista. Štai memuarų dedikacijoje savo dukrai jis rašo: „Mano troškimas yra matyti, arba, jeigu jau būtų lemta savo gyvybę paaukoti kovoje dėl Lietuvos laisvės, tikėtis, kad ateityje, kai Lietuva gyvens nepriklausomą gyvenimą, Auksutė [A. Ramanausko dukra – V.T.] neliks apleista ir užmiršta, kad jai neteks visą gyvenimą vilkti sunkią ir juodą skriaudžiamos našlaitės dalį, tikėtis, kad jai bus suteikta globa, galimybė mokytis ir auklėtis, o užaugus dirbti demokratinėje Lietuvoje kūrybinį darbą ir naudotis to darbo vaisiais“¹¹.

Memuaruose A. Ramanauskas pabrėžia demokratinį rezistencinio sąjūdžio formavimosi pobūdį, ir būtent tai jis laiko Lietuvos partizaninio sąjūdžio gyvybingumo priežastimi. Jo nuomone, partizanų aukštesnioji vadovybė susiformavo ne iš viršaus, o iš apačios, „iš demokratišku būdu išrinktų vadų, kuriais Lietuvos kaimas pasitikėjo“. Jis vengia refleksijų apie A. Smetonos režimo laikų Lietuvą, pabrėžia partizanų lygybę ir vienybę, kilnius jų kovos tikslus, nesusijusius su karjerizmu ar materialiniais interesais: „Mes visi teturime vieną troškimą: iškovoti Lietuvai laisvę ir, jei Dievo bus leista, su visa tauta dalyvauti toje neįsivaizduojamo džiaugsmo šventėje, su visa tauta kurti tikrai laisvą, kultūringą, demokratijos principais pagrįstą nepriklausomos Lietuvos gyvenimą“¹².

Įdomu tai, kad tam tikrais demokratijos ir tolerancijos principais A. Ramanauskas grindžia ir savo, kaip vado, veiklą. Memuaruose jis save aprašo kaip labai pakantų,

neturintį uzurpatoriaus polinkių vadą. Pabrėžia, kad yra gerai perpratęs kiekvieno partizano charakterį ir rūpesčius, demokratiškai ir tolerantiškai priima sprendimus, atsižvelgia į kiekvieno nuomonę, tačiau yra griežtas partizanų nutarimų ir įsakymų laužytojams. Pavyzdžiui, partizanams vieningai pritarus įsakymui be vadovybės žinios užsiregistravusius ir atidavusius priešui ginklus partizanus laikyti sulaužiusiais priesaiką ir juos bausti mirties bausme, du šio įsakymo pažeidėjai buvo nubausti mirtimi. A. Ramanauskas savo memuaruose daug dėmesio skiria partizanų drausmės palaikymui ir karo lauko teismų veiklai. Jis supranta, jog paskelbti mirties nuosprendį nėra paprasta, todėl pabrėžia, kad bylas reikia nagrinėti ypač atidžiai ir objektyviai. Štai tipiškas partizanų karo lauko teismo veiklos aprašymo pavyzdys:

„Pirmiausia vyrams papasakojau apie abu nusikaltėlius, paskelbiau priežastis, dėl kurių jų bylos turi būti persvarstytos.

Šį kartą teismas bylą nagrinėjo dvidešimties partizanų akivaizdoje. Sprendimas priimtas toks: pirmajam mirties bausmė panaikinama, jis vėl priimamas į partizanų gretas, nes paaiškėjo nusikaltimą lengvinančios aplinkybės; antrajam mirties bausmė patvirtinama, nes jis yra padaręs dar ir naujų nusikaltimų; bausmė turi būti įvykdyta visų partizanų akivaizdoje“¹³.

A. Ramanausko patriotizmas neturi karingojo nacionalizmo. Jo tolerantiškas požiūris į kitas tautas atsispindi ir memuaruose, ypač skyriuje „Svetimtaučiai mūsų sąjūdyje“. Šiame skyriuje autorius siekia atmesti sovietų valdžios ir propagandos skleidžiamą melą, kad partizanai yra „lietuvių vokiečiai nacionalistai“. Autorius pamini Dainavos ir Tauro apygardose tarnavusius kitataučius, ypač vokiečius ir rusus. Jis paneigia pramanus, kad partizanams vadovavo vokiečių armijos kariai, ir teigia, kad „nei vokiečiai, nei koks nors kitas kitatautis nebuvo paskirtas vadovauti kitiems partizanams“. Santykius su kitataučiais atskleidžia šis sakiny: „Kitataučiai nebuvo

niekinami, tačiau jiems buvo aiškiai duota suprasti: lietuvis atleidžia nuoskaudas net okupantui, jei jis kovoja prieš komunizmą ir sąžiningai atlieka eilinio kovotojo pareigas“¹⁴.

PARTIZANŲ DIENORAŠČIŲ IR MEMUARŲ PANAŠUMAI IR SKIRTYBĖS

Vykstant partizaninei kovai buvo parašyta ir daugelis partizanų dienoraščių. Šis istorijos šaltinis pačių autorių valia dažniausiai nebuvo skirtas viešumai. Dienoraščiai paprastai yra kur kas mažesnės apimties už memuarus, aprašomų įvykių panoramiškumu, gausa ir įvairove jie taip pat neretai neprilygsta memuarams. Memuarų autoriai, rašydami apie savo veiklą tam tikru gyvenimo laikotarpiu, įvykius apžvelgia iš savo pozicijų, tačiau kartu siekia bešališkumo. Daugelis kritikų silpnąją memuarų vietą laiko jų asmeniškumą, emociingumą ir pan. Dienoraščiuose asmeniškumas ir emocijos yra neišvengiama, nes tai lemia pati dienoraščių paskirtis, noras išdėstyti popieriuje savo mintis ir emocijas. Todėl dienoraščiai kai kada gali pasakyti daugiau negu memuarai, ypač nušviečiant žmogaus mintis ir jausmus sunkiu laikotarpiu. Rezistentų dienoraščiai dažnai užpildo memuarų spragas tais atvejais, kai norime daugiau sužinoti apie partizanų nuotaikų kaitą, žmonių charakterius. Dienoraščių autoriai daug atviriau viską svarsto ir apmąsto. Čia tyrinėjant memuarų vietą ir reikšmę pokario laikotarpio istoriografijoje remiamasi Dainavos apygardos partizanų vado L. Baliukevičiaus-Dzūko ir Tauro apygardos kapeliono J. Lelešiaus-Grafo dienoraščiais. (J. Lelešius-Grafas savo dienoraštį rašė 1946–1947 m., laisvės kovų pradžioje, o L. Baliukevičius-Dzūkas – 1950 m., partizaniniam sąjūdžiui gėstant, todėl šių dienoraščių lyginimas atspindi ne tik rezistencinio sąjūdžio pokyčius, partizanų kovos ir jų gyvenimo sąlygų permainas, bet ir partizanų nuotaikų kaitą, jų dvasinę metamorfozę.)

L. Baliukevičiaus dienoraštyje atsispin-di Dainavos apygardos partizanų gyvenimas ir kovos. Jo paties kelias į partizanus buvo gana ilgas ir painus. Nacių okupacijos metais jis įstojo į Kauno universitetą, Medicinos fakultetą, bet baigė tik pirmąjį kursą, o 1944 m. balandžio mėn. įstojo į gen. P. Plechavičiaus Lietuvių vietinę rinktinę. Išformavus rinktinę, nacių buvo išvežtas į Čekoslovakiją saugoti vokiečių oro uostų. 1945 m. gegužės 15 d. pateko į sovietų nelaisvę kaip vokiečių kariuomenės eilinis. „Perėjęs kelis belaisvių lagerius Rytų Europoje, Ukrainos anglies šachtas, 1946 m. rudenį parsigavo į Lietuvą. 1946 m. lapkričio 1 d. įstojo į partizanų gretas“¹⁵.

L. Baliukevičiaus ir kitų partizanų dienoraščiai nėra baigti, ir tai dar labiau pabrėžia, koku žiauriu metu jie gyveno ir kaip aukojosi. Šiuo požiūriu Dzūko, Grafo, Tigro ir kitų partizanų dienoraščiai panašūs į A. Ramanausko-Vanago memuarus. Priežastis – tos pačios rašymo sąlygos, nuolatiniai pavojai. L. Baliukevičius-Dzūkas dienoraštį rašė 1948–1949 m., A. Ramanauskas savo – 1950–1956 m.

Remiantis memuarais atskleisti autoriaus mentalitetą gana sunku. Kad ir koks objektyvus būtų autorius, jis negali savęs įvertinti ir savo veiksmų apibūdinti taip, kaip tai padarytų pašalinis stebėtojas. Be to, net ir savikritiškas autorius kartais kai kuriuos dalykus interpretuoja taip, kaip jam atrodo tinkamiau. Dar veikia ir tai, kad memuarus skaito platesnis skaitytojų ratas. A. Ramanauskas, be memuarų, rašė ir dienoraštį, kuriuo tikriausiai rėmėsi rašydamas pačius memuarus. Dienoraščius rašė ir jo bendražygiai, draugai. Dienoraščiuose geriau atsispleidžia partizanų asmenybės, nėra oficialumo, jų autoriai nevengia atviro žvilgsnio, aštresnės kritikos ar jausmingesnio idealizmo. Iš L. Baliukevičiaus dienoraščio iškyla ne tik karštas patriotas ir didelis idealistas, bet ir tvirtos moralės, užuojautos kitiems kupinas bei teisingumo trokštantis žmogus. Tačiau jis realistiškai žvelgia į gyvenimą, į partizaninio sąjūdžio būklę 1948–1949 m.,

pastebi ne tik pergales, didvyriškumą, bet ir dideles netektis, tragišką paprastų žmonių padėtį. Štai kaip dienoraščio autorius vertina kaimo žmonių gyvenimą: „Kaip vis dėlto vargingai gyvena mūsų ūkininkai ir kiek daug dar reikia, kad jie galėtų gyventi taip, kaip Vakarų ūkininkai. Štai ir čia: trobelė mažutė, joje tik vienas kambarys, kuris atstoja ir virtuvę, ir valgomąjį, ir miegamąjį, ir seklyčią. [...] Pati šeima, atrodo, nesveika. Ir tėvai, ir vaikai išblyškę, pageltusiais veidais ir pamėlusiais poakiais [...]“¹⁶.

„Galimas dalykas, kad anksčiau buvo žymiai geriau, tačiau aš to nemačiau. Bet dabar visuotinis skurdas! Jokių gražesnio gyvenimo prošvaisčių. Vienintelis pasilinksminimas – samagonas, o po to neretai ir muštynės. Samagonas kaimą tiesiog užvaldęs. Jį varo ir geria visi, net vaikai. Tauta, paskendus kraujuose, ašarose, juodoje neviltyje, tik samagone tarytum atrado savo paguodą ir laikiną nusiramimą. Kiek idiotų, kriminalistų, išsigimėlių, išeikvotojų, prostitučių ir bukapročių atneš šitie prakeikti metai Lietuvai!“¹⁷ Autorius pripažįsta, kad kaimas labai pavargo nuo „per didelio nervų įtempimo“, „nuo tos velniškos klastos ir teroro“.

Karštas patriotizmas ir neapykanta bolševizmui netrukdo kritiškai pažvelgti į praeitį, nepriklausomybės laikus, anų dienų vadus ir lyderius, kurie pabūgo, paliko Lietuvą sunkiu metu, „svetimomis pavardėmis dangstosi, pataikauja, klūpčioja“. Dienoraščio autorius pasisako už socialiai orientuotą valstybę. Jo nuomonė tokia: „[...] socialinė parama ir globa, pačiai valstybei vadovaujant, sumažintų tą didelį „nesusipratusių“ lietuvių skaičių.

Aš palengva susidarau įspūdį, jog į mūsų kaimą valstybė anksčiau kreipė labai mažą dėmesį. Kiek talentų čia dingo, kiek gabių žmonių be jokios naudos tautai ir valstybei pražuvo!..“¹⁸

L. Baliukevičius pasisako už bekompromisinę kovą, pabrėžia pareigos vykdymo svarbą. Jo manymu, kiekvienas kovotojas

pirmiausia turi laimėti kovą su pačiu savi-
mi, atsisakyti viso to, kas jam trukdys kovo-
ti iki galo. Dienoraštyje atsispindi ir siekis
sulaukti taikaus, laisvo gyvenimo, ryžtas ir
heroizmas, susipynę su lyrizmu ir sentimen-
talumu. Būtent apie tokį dvasinį partizano
pasaulį, jo mentalitetą yra rašęs J. Brazaitis.
Dienoraštyje gana ryški įtampa tarp „ideali-
nės ir tikrovinės plotmės, prisiimtų įsiparei-
gojimų ir prigimtojo sentimento“¹⁹. Tačiau
dienoraščio autorius, nors jau beprarandan-
tis viltį sulaukti Vakarų pagalbos, jaučiantis
besiartinančią žūtį, suvokiantis, kad parti-
zanai nebeturi jokių galimybių išsilaikyti ir
pasiekti tikslo, pasiryžta tęsti kovą iki galo:
„Aš irgi kadaise galvodavau apie savo toli-
mesnį likimą, apie galimą mirtį. Bet paskui
įsilieji į naują gyvenimą ir galvoji mažiau.
Kas bus – tas bus. Prasideda tarytum azar-
tinis lošimas, į kurį palengva įsitrauki ir su
kūnu, ir su siela“²⁰.

Tauro apygardos kapelionas J. Lelešius-
Grafas taip pat paliko savo dienoraštį apie
partizanų kovas ir jų sąjūdžio organizavi-
mosi pradžią Suvalkijoje. Šis dienoraštis, pa-
rašytas 1946–1947 m., nėra toks sentimen-
talus kaip partizano L. Baliukevičiaus-Dzū-
ko. Čia daugiau aprašoma Suvalkijos parti-
zanų veikla. Kunigas, pasirinkęs ginkluotą
rezistenciją, visų pirma siekia rūpintis tuo,
kad partizaninis sąjūdis, pelnęs daugelio
žmonių pasitikėjimą ir pagarbą, nesusitep-
tų nekaltų žmonių krauju, kad būtų vengia-
ma beprasmių žudynių. Ypatingą reikšmę,
autorius nuomone, turi partizanų organi-
zavimasis į apygardas ir per centralizuotus
junginius įgyvendinama drausmė.

Dienoraščio autorius išsamiai aiškina,
kas jį, kunigą, atvedė pas partizanus. Jo
nuomone, vykstant partizaniniam sąjūdžiui
kunigai privalėjo „eiti ieškoti partizanų“,
nes mirties pavojaus jautimas pagyvino ir
sukėlė kovojančių partizanų religinius jaus-
mus, jie „eina patys į klebonijas ir ieško
kunigų atlikti išpažinčiai, priimti šv. Sak-
ramenta“. Dėl tokio lankymosi pas kuni-
gus didėja sovietų valdžios įtarumas ir dau-
gelis kunigų stumiami į pavojų. Todėl „ge-

riau pasiaukoti vienam, dviem, negu dau-
gelis būtų pastatyti į pavojų“.

J. Lelešius kritiškiau vertina partizanų
sąjūdžio trūkumus ir pasitaikančias nege-
roves. Nemažai partizanų, daugiausia dėl
išsilavinimo stokos, nesuvokia bendrų sąjū-
džio tikslų siekimo būdų, organizuotumo,
centralizuotumo ir drausmės reikšmės:

„Vienok, mintis, kad nedrausmingi, ken-
kiantys pačiai organizacijai, net teršiantys
jos vardą partizanai gali būti baudžiami tei-
sėtos vadovybės, jų galvosenoje netelpa.

Jų argumentavimas keistas:

– Aš esu partizanas, ką noriu, tą aš ga-
liu daryti“²¹.

Organizuotumą J. Lelešius laiko pagrin-
diniu partizaninio sąjūdžio ginklu ir jo stip-
rybės šaltiniu. Organizuotas pasipriešinimo
„darbas“, ypač atsišaukimų ir spaudos lei-
dimas ir platinimas, jo nuomone, yra efek-
tyviausia kovos priemonė. Partizanai turi
vengti nereikalingų aukų, saugoti save ir ki-
tus. Šio dienoraščio autoriaus ginkluotojo
pasipriešinimo okupacijai samprata suartė-
ja su pasyviojo pasipriešinimo samprata, ver-
tinama kultūrinė-propagandinė rezistencija
ir jėgų kaupimo ateičiai strategija. Partiza-
ninio sąjūdžio centralizuotumą jis vertina
kaip būsimosios išlaisvintos Lietuvos politi-
nius pamatus: „[...] be to, pribrendo laikas
sudaryti visos Lietuvos vyriausią partizanų
vadovybę, nes gresia mums pavojus, kad įvy-
kiai mūsų neužkluptų nepasiruošusių, o tai
būtų mūsų didžiausias pralaimėjimas ir ap-
sileidimas.[...] Mums laikas dabar, kol dar
nevėlu, organizuotis, ruošti tautą būsimiems
įvykiams, nepriklausomam gyvenimui. Kad
vėl Lietuvoje neįsiliiepsnotų partijų kova,
kad visokie karjeristai, valstybės turto eik-
votojai ir vagys neuzurpuotų Tėvynės vairo
į savo niekšingas rankas. Lietuva po šios
išbandymo valandos turi atitekti į tokių ran-
kas, kurie Tėvynę myli, jai aukojasi“²².

Dienoraščio autoriaus be jokių kompro-
misų ir svarstymų smerkiami buvę „atsakingi
Lietuvos valdyme asmenys“, kurie, „niekšin-
gai pardavę tautą, rado sau prieglobstį toli
užsienyje[...]. Didelė tautos dalis paliko tą

Tėvynę, išbėgo ir laukia, kada kaimo artojėliai vėl savo krauju jiems išpirks ministerių ar bankų direktorių kėdes“²³.

Tragiškos lietuvių tautos padėties ištakų jis ieško netolimoje praeityje, A. Smetonos režimo laikų klaidose: „Šios mūsų praeities klaidos, baisios klaidos, ir įžiebė šį pragariską vulkaną mūsų tautoje, kad mes turime bijoti ir slapstytis miško tankumynuose. Ir tai nuo savo brolių!“²⁴

Ir L. Baliukevičius-Dzūkas nevengė kritiškai vertinti praeities klaidų, tačiau jo kritiškumas daug nuosaikesnis, ne toks atviras ir kandus. J. Lelešius-Grafas ieško sunkios Lietuvos padėties kaltininkų:

„Iš kur Lietuvoje atsirado tiek daug išgamų, parsidavėlių?

Prieinu išvados, kad biednuomenės socialinė padėtis mūsų Nepriklausomybės laikais jiems buvo nepakenčiama. Jeigu už pusę lito darbininkas turėjo kirsti žydui per dieną malkas, tuo tarpu jis matė prabangoje skęstančius Kauno ponus. Darbininkas su savo šeima kentė badą, tuo tarpu kita žmonių dalis ruošė ištaigingus balius, kuriuose dažnai keldavo net naktines orgijas. Tą visą matė varge beskęstantis darbininkas“²⁵.

Autoriaus nuomone, bolševikų propaganda ir Maskva lengvai pasinaudojo tokia padėtimi ir susirado daug šalininkų, taip supriešindama lietuvių tautą. J. Lelešius negailestingai pliekia buvusius aukštus ir ne tokius aukštus valdininkus, kurie, paskendę korupcijos liūne, vogdavo iš valstybės išdo, išsikerojusią biurokratiją, neturinčius pedagogo pašaukimo mokytojus, kurie, patys gyvendami be tvirtų moralinių nuostatų, nesugebėjo „įžiebtį į jautrią vaikučių sielą Tėvynės meilės jausmo“. Kritikuojama ir buvusi sveikatos apsaugos sistema, gydytojai, kurie, pasak autoriaus, buvo „pinigų idealistai“.

Autorius – kardinalios socialinės reformos, luomų skirtumų naikinimo šalininkas. Tai jis grindžia teologinėmis lygybės nuostatomis. Itin griežtai kritikuojama tautininkų vykdyta valstybės saugumo ir gynimo po-

litika, nepamatuotai didelių lėšų skyrimas kariuomenei, ypač karininkams, nes atėjus lemtingam momentui ta kariuomenė pasirodė esanti nebereikalinga: „Gi jeigu ponai tautininkai pramatė, kad jie nedrįs pakelti ginklo prieš išorės priešus, tai kuriam galui jie mulkino tautą? Tų pinigų dalį, kurią išleido kariuomenės išlaidoms, galėjo skirti tautos auklėjimui, švietimui, socialinei padėčiai pakelti, darbininkų ir ūkininkų būklei pagerinti, žemės kultūrai pakelti, o dabar visko netekome“²⁶.

Pagrindines Lietuvos ateities viltis jis sieja su kaimu, „kuris liko ir priespaudos metu ištikimas savo tautai, kuris savo gausiomis aukomis ir pasišventimu ėjo žingsnis į žingsnį su partizanais“. Autoriaus tvirtoms nacionalistinėms pažiūroms, priešiškamui rusams, vokiečiams, žydams įtakos turėjo to meto gyvenimo ir kovos aplinkybės.

AUTORIAUS MENTALITETO ĮTAKA MEMUARAMS

Kad įsivaizduotume Dzūkijos partizanų vado A. Ramanausko-Vanago mentalitetą ir jo ideologinius principus, daugiausia remėmės jo memuarais. J. Lukšos-Daumanto mentalitetą padeda atskleisti ne tik jo memuarai, bet ir kai kurie kiti šaltiniai. Svarbiausi iš jų būtų jo laišakai Nijolei Bražėnaitėi-Lukšienei, rašyti tuo metu, kai jis gyveno Paryžiuje, 1948 m. liepos–1950 m. rugpjūčio mėn., taip pat autoriaus laiškų emigracijos veikėjams nuotrupos, 1950 m. spalio 30 d. *pro memoria* LLKS tarybos nariams, S. Bačkio, J. Brazaičio bei kitų lietuvių emigracijos veikėjų atsiminimai. Ryškiausiai memuarų autorių apibūdina patys memuarai ir jo parašyti laišakai.

Galima sakyti, kad tiek A. Ramanauskas, tiek J. Lukša buvo tos pačios kartos žmonės, gimę vos atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę ir dar įtvirtinant nepriklausomybę. Skyrėsi tik jų augimo ir asmenybių brendimo aplinka. A. Ramanauskas augo smulkaus ūkininko šeimoje, anksti

neteko tėvo, todėl anksti turėjo pats pradėti rūpintis savo ateitimi. J. Lukša gimė Suvalkijos ūkininko šeimoje ir augo lengviau nei A. Ramanauskas. Šeimoje buvo auklėjamas religingai, gimnazijoje dalyvavo ateitininkų organizacijos veikloje. Vėliau, būdamas studentu, priklausė studentų ateitininkų technikų „Grandies“ korporacijai. Štai kaip J. Lukšos būdą aprašo P. Vytenis („Aidas“, 1976 m., Nr. 20): „Aš, porą metų pagyvenęs drauge su Juozu Paryžiuje, pastebėjau ir kitas jo būdo savybes. Jis buvo aštraus ir blaivaus proto, sveiko galvojimo, išlaikantis puikią dvasios pusiausvyrą, nors ir buvo galingo temperamento, viską išgyvenantis stipriai ir intensyviai. Gana praktiškas, bet atviros sielos, mylintis kas gražu, kilnu, teisinga. Turėjo vado kovotojo gerąsias ypatybes – stiprią valią, nepalaužiamą ryžtingumą, didelį savimi pasitikėjimą, bet ir didelį pareigingumą, o priedu dar ir labai gerą atmintį. Nepakentė jokios apgaulės, ištikimas, tiesus ir teisingas, kitų atžvilgiu rūpestingas, vengė kam nors sudaryti nuostolių, bet buvo griežtas principuose ir už tiesą guldas galvą. Kiek ilgiau su juo pagyvenęs, pastebėjau Juozo geraširdiškumą, nuoširdumą, draugiškumą, jo jautrią prigimtį, kūrybingą vaizduotę“²⁷.

Pagrindinės veiklos patirtį J. Lukša įgijo 1941 m. įsitraukęs į antinacinį sąjūdį, karinę pagrindinę „Kęstučio“ organizaciją. Tiek priklausymas nelegaliai veikusiems ateitininkams, tiek dalyvavimas antinacinės pagrindinės organizacijos veikloje rodo, kad J. Lukša buvo nekonformistiškas žmogus, gyveno vadovaudamasis savo principais. Priklausydamas nelegalioms organizacijoms jis ne tik tapo idealistu, bet ir įprato savitai bendrauti su žmonėmis, išmoko įtikinėti kitus, išsiugdė pareigingumą ir kitas geram partizanų vadui ir propagandininkui reikalingas savybes. Jo diplomatiškumas ir mokėjimas ieškoti kompromisų gerai atsiskleidė per 1948 m. liepos 7–9 d. vykusias derybas tarp Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'as), Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) ir Lietu-

vos rezistencijos įgaliotinių, kai tarp VLIK'o ir krašto rezistencijos atstovų buvo pasirašytas svarbus nutarimas, kuriuo atstovauti krašto rezistencijai buvo įpareigotas VLIK'as, o BDPS užsienio delegatūros veikla buvo sustabdyta. Tuo metu VLIK'o padėtis buvo gan sunki, ir jo vadovas M. Krupavičius itin palankiai vertino patį susitarimą ir J. Lukšos vaidmenį tarpininkaujant susitariančiosioms pusėms. Tai jis išdėstė savo laiške S. Bačkiui: „Dėkoju Tau už atsiųstus liepos 7 d. svečius. Su jais susitikom ir šneketelėjom kalnuose po eglėmis.[...] Pašnekesys nebuvo lengvas, bet greitai baigėsi. Turimose sąlygose nieko geresnio sulaukti nebuvo galima. Aš skaitau pašnekesio rezultatus pavykusius – ir juos laikau didelės vertės. Taip baigėsi tik dėl to, kad dalyvavo Pašešupių žmogus. Jei jo nebūtų, su kitu dalyviu iš žuvėdrų žemės nieko nebūtų pasiekta“²⁸.

Lietuvos atstovas S. Bačkis savo 1977 m. gegužės 12 d. kalboje, pasakytoje minint tragiškus 1941 m. birželio trėmimus ir J. Lukšą-Daumantą, išskyrė ne tik jo patriotiškumą, principingumą, ryžtą ir drąsą, bet ir plačias pažiūras, domėjimąsi pasaulio įvykiais ir savitą jų supratimą. Pogrindinėje veikloje įgyta patirtis jam padėdavo atskirti patikimus žmones nuo nepatikimų, atsargumas ir analitinis mąstymas – atskleisti MGB agentų planus ir infiltruotus į partizaninio sąjūdžio organizacijas agentus.

Memuarų autoriaus pasaulėžiūra, siekiai, troškimai, nuomonės yra tarsi negailastingos partizanų kovos įrėminti, ir jis negali pereiti tų rėmų nepažeisdamas savo principų ir įsitikinimų. Pasaulį jis regi pro kenčiančios Lietuvos prizmę. Kaip ir daugelis partizanų, Vakarų valstybių įvykius ir nepalankiai Lietuvos nepriklausomybės siekiams besiklostančią tarptautinę padėtį taip pat vertina tik iš savo šalies pozicijų: „Turbūt jau susipažinai su komentarais po Truman'o pranešimo, kad rusai atominę bombą pasigamino. Šio fakto vertinimas yra gana įvairus. Aš asmeniškai tai laikau teigiamu reiškiniu. Jis turės prisidėti prie mūsų tinkamo

susirūpinimo. Tam jau yra duomenų. O be to, dabar, keršto vedami, džiaugiamės, kad sunaikinimas palies ir tuos, kurie mūsų ilgai nesuprato. Tai per daug nehumaniška, bet vis tik mūsų tragedija prašosi tokio džiaugsmo“²⁹.

Kaip taikliai viename laiške pažymėjo pats memuarų autorius, jo „apsisprendimą pykčiui“ ir „atrodančią antihumanišką galvosena“ suformavo tik „aplinkoj Beverdą faktai“.

Būdamas Vakaruose, J. Lukša matė, kaip keitėsi Vakarų pozicija Baltijos valstybių atžvilgiu, nors jau buvo žinoma, kad Teherano ir Jaltos konferencijose JAV ir Didžiosios Britanijos kariniai bei politiniai vadovai atsisakė tarptautinėje arenoje kelti Baltijos šalių klausimą ir paliko jį SSRS nuožiūrai. Tai visus Lietuvos partizaninio sąjūdžio dalyvius, ypač jo vadovybę, vertė manyti, kad jie yra vieni kovoje su daug gausėniu ir stipresniu priešu. Tai išreiškiama šiais J. Lukšos žodžiais: „Kai 1944 metais Lietuvos žemę vėl užplūdo bolševizmas, šita nelaime niekas nė tikėt nenorėjom. Nenorėjom, nes ji per daug baisi prisiminimais – ir dar iš netolimos praeities. Širdyse nešiojom viltis, kad vakariečių lūpose dažnai kartojami žmogaus ir tautų laisvei apginti principai nebus tų pačių autorių šlykščiai išduoti. Deja. Raudonasis bolševizmas šlykščiausiai pasityčiojo iš vakariečių. Po priedanga anų skambių punktų azijatai nužudė mūsų tautos laisvę ir laimę, mirtimi bausdami visus, kurie nenulenkę galvų bolševikinėms banditiškoms idėjom; kitiems atimdami minties, sąžinės, žodžio laisvę; išdegindami ir atimdami mūsų įsigytas ir iš tėvų paveldėtas gėrybes“³⁰.

Nuo situacijos Vakaruose priklausė kai kurių partizaninio sąjūdžio vadų ateities kovos formų samprata, pagal ją keitėsi ir J. Lukšos pozicijos. Amerikos lietuvių istorikas T. Remeikis savo knygoje publikuoja kai kuriuos svarbius dokumentus, paaiškinančius padėtį, į kurią buvo patekusi Lietuvos partizanų vadovybė. Vienas iš tokių įdomių dokumentų yra Lietuvos užsienio

tarnybos šefo S. Lozoraičio 1947 m. balandžio 15 d. laiškas partizanų vadovybei. Laiške S. Lozoraitis siekė įrodyti, kad Sovietų Sąjungos teritorinės ir politinės ekspansijos sukelta tarptautinė įtampa nebūtinai turi vesti į karą, ir išdėstė savo argumentus: „Tol, kol vidinė situacija pačioje Sovietų Sąjungoje lieka nestabili, sovietai visiškai nesuinteresuoti pulti Amerikos ar Anglijos. Kas dėl pastarųjų, šiuo momentu jos nėra pasiruošusios karui nei materialiai, nei moraliai, ypač karui dėl laisvės tų valstybių, kurios atsidūrė Sovietų sferoje. Iš to seka, kad Lietuvai būtina išsaugoti jėgas, vengiant bereikalingų aukų ginkluotoje kovoje, vengiant iššaukti papildomus pretekstus bolševikų vykdomoms deportacijoms ir pan. Iš užsienio aš negaliu spręsti, kiek partizanų veikimas apsaugos žmones nuo okupacinio režimo teroro ir kiek jis yra būtinas žmonių tautinio sąmoningumo išsaugojimui. Tačiau sprendžiant pagal ginkluoto pasipriešinimo poveikį šių dienų tarptautinės politikos, liečiančios Lietuvos klausimą, evoliucijai, aš manau galįs patvirtinti, kad mūsų geriausiųjų žmonių mirtis nepagreitins įvykių vystymosi ir to vystymosi politinio efekto, o Lietuvos laisvės propagandos įtaka bus skaudžiai neproporcinga tautos aukoms ir netektims“³¹.

T. Remeikis teigė, kad partizanų vadovybė su nepasitenkinimu reaguodavo į tokius laiškus bei pranešimus ir nenorėdavo jais tikėti. Tačiau nuodugnesnė analizė verčia suabejoti šiuo teiginiu. Žinoma, tiek tarp paprastų partizanų, tiek tarp jų vadų buvo bekompromisinės masinės kovos šalininkų. Jie manė, kad nereikia atsisakyti ankstesnės kovos formos. Neaišku, kada partizanų vadovybė gavo šį S. Lozoraičio laišką. Tuo metu J. Lukša jau buvo išsirengęs į savo pirmąją kelionę. Savo memuaruose šio laiško jis nemini, tačiau rašydamas apie rezistencijos įgaliotinių veiklą perėjus sieną 1947 m. gegužės mėn. memuarų autorius paminė: „Atsakėm į reikiamus tam tikrų šaltinių raštus“³². Kaip jau žinoma, vienas iš tokių atsakymų buvo laiškas S. Lozoraičiui. Gali-

ma daryti prielaidą, kad iki to laiko S. Lozoraičio laiškas partizanų vadovybę buvo pasiekęs ir rezistencijos įgaliotinių 1947 m. gegužės 24 d. laiškas buvo atsakymas į jį. Pačiame laiške S. Lozoraičiui nėra tiesioginių užuominų apie jo kreipimąsi į partizanų vadovybę, o S. Lozoraičio užsienio tarnybos veikla vertinama labai palankiai: „Mes džiaugiamės girdėdami iš mūsų atstovų užsienyje, kad jūs visiškai suprantate mūsų siekius“³³. Tame pačiame laiške rašoma, kad tautos egzistencijai iškilo pavojus – būti ar nebūti, nes kraštas yra plėšiamas ir alinamas, šimtai tūkstančių lietuvių tremiami į Sibirą, o dešimtys tūkstančių slepiasi nuo sovietinio teroro miškuose. Taip tarsi išdėstomos partizaninio pasipriešinimo priežastys ir pagrindžiama būtinybė kovoti su teroru. Šis susirašinėjimas yra vienas iš įrodymų, kad partizanų vadovybę pasiekdavo ir tikra informacija apie tarptautinių santykių padėtį ir kad ji darė įtaką pačios vadovybės bei atskirų jos narių ateities kovos koncepcijoms.

P. Vytenis savo straipsnyje apie J. Lukšą rašo, kad susipažinęs su padėtimi Vakaruose ir su ten vyraujančiomis nuotaikomis J. Lukša stengėsi rasti kompromisą tarp ginkluotojo ir pasyviojo pasipriešinimo, kad kuo mažiau būtų aukų ir kad kraštas pasirengtų ilgai kovai. Jis planavo kiek tik įmanoma sumažinti partizanų, kad jie gyventų legaliai, siekė sukurti stiprią vadovybę, kuri palaikytų glaudžius ryšius su užsieniu. Likę partizanai turėjo būti paversti žvalgiais ir labai mažomis grupelėmis paskirstyti po visą Lietuvą. Svarbiausia jų užduotis – ne kautis su priešu, bet teisingai informuoti visuomenę apie padėtį pasaulyje ir okupacinės valdžios užmačias. Taip į pasipriešinimo ateitį J. Lukša žiūrėjo Prancūzijoje, tačiau labai tikėtina, kad šis požiūris buvo pradėjęs formotis dar Lietuvoje. Labiausiai pasyviojo pasipriešinimo idėjas ir formas diskreditavo tai, kad jomis, kovodamas su partizaniniu sąjūdžiu, naudojosi KGB, taip siekdamas jį skaldyti ir moraliai silpninti.

Tačiau karas, ypač partizaninis, suformuoja savitą besipriešinančio kovotojo charakterį ir pasaulėžiūrą, kuriuos kiti žmonės kartais sunkiai perpranta. Idealistai kovotojai į gyvenimą žiūri pro kovos ir pareigos prizmę, jiems sunkiai priimtini arba visai nepriimtini kiti tikslai. Priešo žiaurumas, klastingumas ir agresyvūs jo tikslai tokį idealistą kovotoją paverčia tik bekompromisinės kovos šalininku, kuris neatsisako užsibrėžto tikslo. Toks žmogus vengia konformistinių nuotaikų ir siekia kovoti iki galo.

J. LUKŠOS MEMUARŲ PASKIRTIS IR RAŠYMO APLINKA BEI SĄLYGOS

J. Lukšai, kaip ir A. Ramanauskui, memuarų rašymo tikslas – palikti pasipriešinimo kovos liudijimus. Pagrindinis memuarų rašymo motyvas J. Lukšai yra jam pačiam skaudi realybė: „Kol mano pateiktus faktus bus galima tikrinti jų vykimo vietoj, jau didelė aprašyme įvestų veikėjų dauguma bus išskirti iš gyvenimo“³⁴. Jo nuomone, „Partizanai už geležinės uždangos“ nėra pats išsamiausias liudijimas, kas dedasi Lietuvoje, tačiau jis mano, kad užsienyje Lietuvos gyvenimas vaizduojamas „klaidingomis spalvomis“, todėl jo atsiminimai padės skaitytojams pažinti tikrąją tuometinės Lietuvos gyvenimą.

„Nors trūksta po ranka visos eilės dokumentų ir Lietuvos pagrindžio surinktos archyvinės medžiagos, bet tik laikau būtina užregistruoti man žinomus faktus, nes labai prareto ir vis dar retėja tų faktų gyvųjų liudininkų eilės. Siekiu, kad ir aš, kaip daugelis padarė, nenusineščiau į amžinybę turimų duomenų“³⁵.

Apie dokumentinės medžiagos trūkumą rašant memuarus užsimenama ir memuarų papildymuose – straipsnyje „MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje“. Autorius aiškina, kad rašydamas memuarus saugumo sumetimais turėjo daugelį faktų apeiti ir nutylėti, todėl, siekdamas bent iš dalies užpildyti paliktas spragas, jis rašo šį straipsnį. J. Lukša

abejojo, ar reikia iš karto leisti memuarus, nes nedvejojo, kad jie tuoj pat patektų į MGB akiratį ir pakenktų kovos draugams. Apie tai jis rašo savo laiškuose:

„Tiesa, derėtų pasigirti, kad iš p. Vaičiulaičio gavau laišką. Jis patvirtina 2/3 mano prisiminimų gavimą. Žinai, kol jo akis jų nebuvo grybštelėjęs, kenčiau baimę, kad nesusilaukčiau šiaučiaus epiteto. Žinai, vis savim nesinori pasitikėti, bet dabar išėjo kiek kitaip – gavau pagyrimą! Sakosi ir jam ašara nuriedėjęs. Jis manęs, kad jie Amerikoje turėtų turėti nemažą pasisekimą. Šią savaitę žadu ir paskutiniąją dalį link jo pasiųst. Nežinau tik ar reiks skubėti su leidimu, kad dar labiau neįdūkinus „baltojo ločio““³⁶.

„Iki Atvelykio baigs rinkti mano memuarus. Gana ilgokai nusitęsė, bet gal taip ir geriau, nes kuo toliau mano užfiksuoti faktai nukeliaus nuo jų aprašymo laikotarpio, tuo bus mažiau galimybių raudoniesiems surasti juose dešifruotinių faktų“³⁷.

Taigi memuarų autorius apniktas dvejojų: norisi, kad jie kuo greičiau išeitų ir padėtų įvykdyti pagrindinę autoriaus misiją – žadinti Vakarus ir informuoti juos apie padėtį Lietuvoje, tačiau saugumo požiūriu greitai pasirodę memuarai gali pakenkti partizaniniam sąjūdžiui, suteikti priešui dar nepasenusių ir naudingų žinių apie partizanus ir jų veiklą. Tačiau neabejotina, kad šių memuarų paskirtis buvo savita: jie turėjo propaguoti Lietuvos reikalus ir jos pastangas atkurti sugriautą teisingumą. Todėl memuarai tampa ideologiniu ginklu prieš sovietinę okupaciją. Tuo tikslu buvo sumanyta juos išleisti anglų kalba. Pats autorius apie tai rašė: „Visiškai sutinku su jūsų nuomone svetima kalba sutraukti iki trečdalio. Lietuviškai sutraukti po pasitarimo su ... pats tai padaryčiau. Čia ir kalbos lygumas nesvarbu, jį išlygins vertėjas“³⁸.

Memuarų vertimu į anglų kalbą ir jų išleidimu rūpinosi VLIK'as. Į anglų kalbą juos vertė buvęs Anglijos vicekonsulas Kaune E. J. Harrisonas, tačiau VLIK'as ilgai delsė juos išleisti. Memuarų autorius apie tai už-

simena laiške N. Bražėnaitei: „Memuarai atsidūrę mirties taške. VLIK'inė kontrolė bijosi imtis atsakomybės už galimas kilti represijas, memuarams išvydus dienos šviesą“³⁹.

Kaip teigia J. Brazaitis, pirmą kartą Daurmanto memuarai išėjo į „tarptautinę areną“ kelių laikraštinių apžvalgų pavidalu Vakarų laikraščiuose. Iš šių apžvalgų plačiausia buvo „Schwaebische Illustrierte“ (1952 m., Nr. 6).

Pirmasis lietuviškas „Partizanų už geležinės uždangos“ leidimas išėjo 1950 m. Didžiausią poveikį šie memuarai padarė išeivijos lietuviams, ypač jų istoriografijai; jie išeiviams tapo vieninteliu tokios reikšmės liudijimu ir padėjo sukurti išeivijos istoriografijoje išsamų kovojančios Lietuvos įvaizdį.

J. Lukšos memuarai parašyti Prancūzijoje, savotiškoje ir įdomioje aplinkoje. Jų autoriui tuo metu teko dalyvauti ir emigracijos rezistencinių organizacijų veikloje, vertinti jų tarpusavio santykius. Užsienio lietuvių nesutarimus J. Lukša greičiausiai pastebėjo jau pirmą kartą prasiveržęs į užsienį 1947 m. pavasarį. Ne veltui minėtajame „ypatingųjų Lietuvos ginkluotųjų partizanų pajėgų štabo patikėtinių“ Vytauto ir Kęstučio 1947 m. gegužės 24 d. laiške Lietuvos užsienio tarnybos šefui S. Lozoraičiui primenama, kad visus nesutarimus pamiršusios Lietuvoje veikiančios pasipriešinimo organizacijos ir ginkluotasis pagrindis panašios vienybės tikisi ir „iš mūsų brolių Amerikoje ir pabėgėlių Vakarų Europoje“. Memuarų autorius galbūt tikėjosi, kad ir jo „Partizanai“ padės užsieniui ir užsienio lietuviams geriau suvokti, kas vyksta Lietuvoje, ir susivienyti bendrai kovai. „Šiandien kaip tik užbaigiau memuarus. Tai tą dalį, kuri bus skiriama viešai visuomenei. Kitą dalį (kuri bus tik 1/6) paliksiu tamsumoj užkonservavęs; ji dar nepagimdyta. Padėjau pirmajai daliai tašką, perbridau mintimis bent per paraštes ir sustingau sprendime: pasieks jie savo tikslą – pažadinti darančius budėti, net miegančius, ar ne!“⁴⁰

Apie savo veiklos užsienyje sąlygas, emigracijos rezistencinių organizacijų dar-

bą ir jų problemas J. Lukša Skrajūno Mykolaičio slapyvardžiu 1950 m. spalio 30 d. rašo Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos nariams skirtoje *pro memoria*. Be nepalankios tarptautinės padėties, pasak autoriaus, Lietuvos rezistencijos įgaliotinių veiklai užsienyje trukdo krašto vardu veikianti BDPS, įkurto A. Hektoro (J. Deksnio), užsienio delegatūra bei Vyriausiasis Lietuvos atstatymo komitetas (VLAK'as). Prie šių organizacijų įkūrimo prisidėjo ir MGB agentas J. Markulis-Erelis. S. Mykolaičio *pro memoria* išryškina abiejų delegatūrų separatistinę veiklą kitų lietuviškų veiksmų atžvilgiu. Užkliūva ir BDPS užsienio delegatūros sudėtis: „Didelė dalis delegatūrinio elemento susidėjo iš praeityje žinomų nacionalistų, kita dalis netilpo VLIK'e tik todėl, kad nebuvė patikimi savo charakterio silpnumu, padarę nacių okupacijos metu atatinamų išdavimų etc.“⁴¹ Autorius kaltina Prapuolienį (J. Deksnį) separatistinėmis tendencijomis ir noru „palaidoti VLIK'ą“. Prapuolienio bendražygis Meškis vadinamas „nacional-socialistų atstovu“, per kurį įtaką VLIK'ui norėjo daryti voldemarininkai. Nuosekliai aptariama VLIK'o ir VLAK'o konflikto genezė 1946 m. Kirheimo konferencijoje. Aiškiai nurodomas krašto rezistencijos atstovo tikslas, susijęs su emigracijos rezistencinėmis organizacijomis: „Man, tačiau, šios antrosios kelionės metu buvo duota parėdymas – nuodugniai ištirti BDPS, VLAK delegatūrą ir VLIK'o veiklą ir stengtis suderinti jų veikimą, o radus būtina padaryti atatinamų patvarkymų“⁴². Prapuolienio kompanija kaltinama ir tuo, kad stengėsi žinią apie krašto rezistencijos atstovų atvykimą nuslėpti „nuo kitų lietuviškų veiksmų“, ypač VLIK'o. Tačiau balandžio mėn. VLIK'o pirmininkas sužinojo apie tai ir stengėsi kuo skubiau sušaukti pasitarimą. Baden Badeno susitarimo aplinkybės, pasak autoriaus, buvo gana nepalankios siekti susivienijimo, nes BDPS delegatūra nuolat stengėsi konfliktuoti su VLIK'u.

„Nežiūrint VLIK'o istorinio autoriteto, jo autoriteto kylančio iš konstruktyvinio de-

mokratiniu būdu sutelkto organo, nežiūrint jo išpildinimo didžiųjų valstybių sluoksniuose, BDPS delegatūros leidžiami informaciniai biuleteniai net keliomis kalbomis, naudojant iš krašto atgabentą medžiagą, griovė VLIK'o autoritetą savųjų ir svetimųjų tarpe, stabdė Lietuvos Laisvės kovos vežimą, dezorientuodami mumis besinteresuojančias instancijas“⁴³.

Lietuvių emigracijos rezistencinių ir kitų organizacijų veikėjai vertino kovojančio krašto įgaliotinių veiklą užsienyje. Ypač palankiai atsiliepia VLIK'o nariai ir rėmėjai. Štai Lietuvos diplomato S. Bačkio žodžiai: „Toks įspūdis yra, kad be Skrajūno ir Audronio atsiradimo Vakaruose 1948 m. pradžioje su turtinga dokumentacija apie rezistenciją Lietuvoje – VLIK'ui būtų buvusi sunki kova su BDPS ir VLAK'u, tvirtinančiais, kad tos institucijos ok. Lietuvoje veikia ir įgalioja kitus asmenis Vakaruose veikti, bet ne VLIK'o vadovybę“⁴⁴.

Pats J. Lukša matė VLIK'o vidaus nesutarimus, jo suskilimą, kartų nesutarimus pačioje organizacijoje. Aplinką Paryžiuje jis apibūdina kaip labai kontrastingą savo nuotaikoms ir jausmams:

„Dabar mane supanti aplinka yra visiškai kontroversiška mano nuotaikai ir mano sielos tonui. Per atvirą langą ištisomis dienomis skverbiasi į mano urvą nerūpestingas, pilnas pasitenkinimo garsus juokas, laukinės muzikos garsai ir koketuojančių klykavimai. Jiems visiems kažkodėl jaučiu neapykantą.

Praskrodžiu vakarais mintimis šią kvailių aplinką ir graibaus po nepasiekiamus vyzdžius tolius, bandydamas suvokti ano baisaus košmaro veidą, pajusti raudas iš pragaro, beviešinčio ant Nemuno krantų, ir sava ašara palengvinti anieks dienų sunkumą. Neapkenčiu tos kurtumos, kuriai dar nesimato galo, nei tų žmonių, kurie savo tylėjimu pritaria mūsų kryžiuojamos tautos kančioms“⁴⁵.

Memuarų rašymas tokioje aplinkoje autoriui teikia tam tikrą nusiramimą ir pagūdą, savo darbu jis jaučiasi prisidedęs prie

bendros kovos, kuri vyksta Lietuvoje. Savo memuarus jis vertina kaip dar vieną priemonę, galinčią atmerkti Vakarų akis ir paskatinti juos aktyviau padėti engiamai tautai.

„Šiaip mūsų padangėje nieko džiuginančio. Ir tai, ką pavyksta pasiekti nuolatiniu triūsu ir darbo pastangomis, taip pat nėra džiugu, nes tai tik atvėrimas naujų galimybių iš arčiau pažinti aną baisią mūsų tragediją, stebimą ir vykstančią trijų milijonų ašarotų ir pilnų nevilties akių. Dėkui Dievui, kad jaučiuosi nestovįs nuošalyje anų grumtynių ir kad jau ir galingieji, pastebėję nelingstančias mūsų trispalves prieš pavergėją, nebelieka toliau abejingi, bet susimąsto ir pradeda sau įsikalti į galvas, jog ir mes verti laisvės. Tas mus paskatina dar labiau sukrusti“⁴⁶.

Parašytus memuarus J. Lukša siuntė „recenzuoti“ žymiam Amerikos lietuvių literatui A. Vaičiulaičiui, kuris esą labai palankiai atsiliepė apie juos ir skatino išleisti Amerikoje. Autorius stebėjo ir tuo laikotarpiu vykusį tam tikrą Europos telkimosi ir vienijimosi procesą 1949 m. Strasbūro konferencijoje bei lietuvių atstovų pastangas atkreipti daugiau Europos valstybių vadovų dėmesio į Lietuvą. Tačiau didelių vilčių šiuo požiūriu autorius nepuoselėjo: „Štrasbūre nuotaikas galima vadinti drungnomis. Pačio Vyriausio Europos Tarybos organo kadaise išdirbtas ir priimtas statusas kol kas mūsų statusų tautas palieka už ribų. Tačiau faktiškos, neformalios aplinkos gana palankios ir, nuskriaustiesiems nenuilstamai klebenant duris, reikia tikėtis atpirksiant anų pirmtakų padarytas klaidas. Patariamajame organe (lyg ir Europos preliminariniame seime) dalyvauja ir mūsų“⁴⁷.

Kartu jis vertina ir Amerikos lietuvių pastangas, jų veiklą. Amerikos lietuvių taryba (ALT) dar 1947 m. kovo ir balandžio mėn. surinko 300 tūkst. dolerių, kad paremtų „kovojančią lietuvių tautą“, bet, kaip savo pranešime pažymi Tauro apygardos vadas Žvejas-Baltūsis, jie „nerado galimybės ir būdo perduoti juos į tinkamas rankas, nes bijojo apgavysčių ir provokacijų“⁴⁸. Perimti šias au-

kas ir persiųsti jas į Lietuvą buvo įpareigotas BDPS prezidiumo narys Prapuolenis (J. Deksnys).

Kaip jau minėta, J. Lukša Paryžiuje jaučėsi esąs svetimas. Per daug skyrėsi jo nuotaikos, tikslo suvokimas ir idealizmas nuo Prancūzijos visuomenės tikslų, pokarinio Paryžiaus gyvenimo ir prancūzų nuostatų bei mentaliteto. Tai jis ne kartą pažymėjo savo laiškuose N. Bražėnaitei. Štai gana būdingas kalėdinės nuotaikos Paryžiuje aprašymas: „Kaip žinai, šias šventes praleidom trindamiesi po nerūpestingų paryžiečių masės. Netvarkingas triukšmas, gargaliavimas, kaip atrodo, reiškė ir jiems šventes. Gana ryškiai matyti skirtumas tarp mūsų lietuviško misticizmo ir susikaupimo, palydint tik ką praslinkusius gyvenimo slenksčius, ir tarp jų pusiau laukinio džiaugsmo, betrypiant negriškus šokius ir pusgirčiai laidant plačiai atvertas burnas. Lyg ir prašėsi susukti – „suderinkit, žmones, tylios eglutės žvakės simboliką su savo nuotaika!“⁴⁹

Memuarų autorius jaučia, kad aplinkiniai žmonės dažnai nesupranta jo paties ir jo deklaruojamų tikslų. Galbūt jis būtų visiškai sutikęs su generolo Ch. de Gaulle'io žodžiais apie to meto prancūzų požiūrį į didingus siekius: „Kas labiausiai rūpi prancūzams? Dauguma visų pirma nori išlikti!“⁵⁰ Arba štai kaip jis pasakoja savo išpūdžius apie Paryžiaus išvadavimo dienos šventimą, kai jam ir jo draugams reikėjo rengti memorandumą Jungtinėms Tautoms apie sovietų valdžios vykdomas represijas ir trėmimus į Sibirą: „Gatvėse atsidengė kontrastas mūsų ir prancūziško gyvenimo. Mudu knibinėjomės po išvežtų, išžudytų, nukankintų skaitlines, o jie šoko gatvėse (kiek suprantu, tai nukelta Paryžiaus išvadavimo diena), kad net alkūnėmis reikėjo kelią prasisukti. Gi į mudu ne vienur pažiūrėjo neįprastai, gana nenormaliai. Tikriausiai pamanė, kas čia per toki varijotai - nei šoka, nei rėkia pilna gerkle, o tik trukdo šokantiesiems. Jų šypsenoms mudu atsakėm savais postringavimais: „Tegul jie nors dešimtadalį savo širdyse nešiotųsi mus slopi-

nančios tėvynės nostalgijos ir nerimo ateitim, tai mes nei rastume juos šokančius, nei jų kvailas šypsenas matytume“⁵¹.

Memuarų rašymas buvo tik dalis tos veiklos, kurią atliko krašto rezistencijos įgaliotinis užsienyje. Pagrindinė užduotis, kaip jau minėta, buvo paramos ieškojimas kovojančiam kraštui. Viena raporte rezistencijos vadovybei Lietuvoje pats J. Lukša pripažįsta, kad šią užduotį įvykdyti trukdo sunkiausiai įveikiamos kliūtys. Labiausiai krašto rezistencijos įgaliotiniai troško gauti moralinę ir politinę Vakarų demokratinių valstybių paramą, todėl ypač dėmesingai sekė tarptautinių įvykių raidą ir nuolat ieškojo tinkamos progos „atverti“ Vakarams akis.

Kaip pažymi daugelis šio laikotarpio tyrinėtojų, tarptautinės situacijos pokyčiai pokario metais, šaltojo karo pradžią rodę įvykiai – Trumano doktrinos paskelbimas 1947 m. kovo mėn., Marshallo planas, NATO sukūrimas 1949 m. balandžio mėn. – neturėjo pakeisti po karo susidariusio *status quo* ir atkurti prieš karą ir karo metu pažeistų tautų teisių. Būdamas užsienyje tai jautė ir J. Lukša, nors sekdamas užsienio spaudą ir klausydamas radijo, analizuodamas Vakarų ir Sovietų Sąjungos santykius, nusimanydamas apie nedaugelio politikų „padėties supratimą“, jis galbūt gana ilgai vylėsi, kad Atlanto chartijos pažadai bus ištesėti.

IŠVADOS

Tarp pokario laikotarpio memuarų svarbią vietą užima partizaninio sąjūdžio dalyvių atsiminimai. Jų, kaip istorijos šaltinio, panaudojimo tradicijos istoriografijoje dar nėra tvirtos.

Svarbus kriterijus yra memuarų rašymo aplinka ir sąlygos. Pogrindyje rašytiems memuarams, palyginti su tais, kurių autoriams juos rašant negrėsė tiesioginis pavojus, įtakos turėjo kiti veiksniai. A. Ramanausko-Vanago ir J. Lukšos-Daumanto memuarai rašyti skirtingomis sąlygomis, kitoks buvo

ir jų kelias link skaitytojų. Tai tiesiogiai lemia ir memuarų panaudojimo istoriografijoje tradicijas.

Kitas svarbus veiksnys – autoriaus ideologiniai principai, jo mentalitetas. A. Ramanausko-Vanago memuaruose atsiskleidžia Lietuvos nepriklausomybės kūrimo laikotarpiu gimusio inteligento, mokytojo ir karininko pozicija. Juose ryškėja ne tik autoriaus būdo savybės – ramumas, blavus mąstymas, polinkis į idealizmą, bet ir jo, kaip pedagogo bei karininko, mąstymo ir pasaulėžiūros ypatumai. J. Lukšos ir A. Ramanausko mentalitetą sieja idealizmas, bet kitais požiūriais jie skiriasi. J. Lukšos ideologinių principų ir jo, kaip rezistento, mentaliteto formavimuisi įtakos turėjo dalyvavimas nelegalios ateitininkų organizacijos veikloje prieš karą ir antinaciniame pasipriešinime. Sprendžiant iš memuarų, tai buvo jausmingesnė asmenybė negu A. Ramanauskas, tačiau turėjusi visus kovotojų vadui būdingus bruožus: jis sugebėjo logiškai, šaltakraujiškai mąstyti, suprato kario psichologiją, turėjo diplomato gabumų. Memuaruose atsispindi ir autoriaus religingumas.

Dar ryškiau autoriaus mentalitetas atsiskleidžia dienoraščiuose, kurių neveikia laikas. Juose daug atviriau ir tiesiau dėstomos mintys ir nuomonės, todėl ypač vertingi yra tie memuarai, kurie parašyti remiantis dienoraščiais. Dienoraščiuose labiau atsispindi aplinkos poveikis. L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis, kaip ir A. Ramanausko-Vanago memuarai, yra nebaigtas, jo pasakojimas tiesiog nutrūksta. Dienoraščiai geriau parodo tuos kovotojo mentaliteto ypatumus, kurių neatskleidžia memuarai.

Iš visų pokario memuarų išeivijos visuomenei ir istoriografijai didžiausią įtaką padarė J. Lukšos-Daumanto „Partizanai“. Jais rėmėsi daugelis išeivijos istorikų: J. Brazaitis, T. Remeikis, J. Pajaujis, K. K. Girnius. Ne visi išeivijos istorikai kritiškai analizavo memuarų informaciją – tai lėmė aplinka ir memarus bei jų autorių gaubiantis romantiškumas.

Nuorodos

- ¹ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, b. 6656, t. 1, l. 165.
- ² A.Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų...*, Vilnius, 1991, p. 4.
- ³ Ibid., p. 127.
- ⁴ Ibid., p. 384.
- ⁵ Ibid., p. 373.
- ⁶ Žr.: Ibid., p. 435.
- ⁷ Ibid., p. 294.
- ⁸ Ibid., p. 139.
- ⁹ Ibid., p. 91.
- ¹⁰ Ibid., p. 127.
- ¹¹ Ibid., p. 3.
- ¹² Ibid., p. 36.
- ¹³ Ibid., p. 82.
- ¹⁴ Ibid., p.185.
- ¹⁵ *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1993, Nr. 6, p. 5.
- ¹⁶ Ibid., p. 53.
- ¹⁷ Ibid., p. 54.
- ¹⁸ Ibid., p. 75.
- ¹⁹ J. Brazaitis, *Vienų vieni*, Vilnius, 1990, p. 226.
- ²⁰ *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 6, p. 65.
- ²¹ J. Lelešius-Grafas, L. Baliukevičius-Dzūkas, *Die-noraščiai*, Kaunas, 1994, p. 53.
- ²² Ibid., p. 103.
- ²³ Ibid., p. 106.
- ²⁴ Ibid., p. 107.
- ²⁵ Ibid., p. 109.
- ²⁶ Ibid., p. 111–112.
- ²⁷ J. Daumantas, *Partizanai*, Vilnius, 1990, p. 513.

- ²⁸ „Mūsų partizanų kovas prisimenant“, *Draugas*, 1977, birželio 21.
- ²⁹ J. Lukša-Daumantas, *Laiškai mylimosioms*, Kau-nas, 1994, p. 152–153.
- ³⁰ J. Daumantas, *Partizanai*, p. 390.
- ³¹ T. Remeikis, *Opposition to Soviet Rule in Lithu-ania. 1945–1980*, Chicago, 1980, p. 47.
- ³² J. Daumantas, *Partizanai*, p. 280.
- ³³ LYA, f. K-1, b. 36/10, t. 5, l. 210.
- ³⁴ J. Daumantas, *Partizanai*, p. 459.
- ³⁵ Ibid., p. 460.
- ³⁶ J. Lukša-Daumantas, *Laiškai mylimosioms*, p. 116.
- ³⁷ Ibid., p. 122.
- ³⁸ J. Daumantas, *Partizanai*, p. 461.
- ³⁹ J. Lukša-Daumantas, *Laiškai mylimosioms*, p. 170.
- ⁴⁰ Ibid., p. 122.
- ⁴¹ *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1992, Nr. 5, p. 61.
- ⁴² Ibid., p. 62.
- ⁴³ Ibid.
- ⁴⁴ Ibid., p. 66.
- ⁴⁵ J. Lukša-Daumantas, *Laiškai mylimosioms*, p. 71–72.
- ⁴⁶ Ibid., p. 84.
- ⁴⁷ Ibid., p. 126.
- ⁴⁸ LYA, f. K-1, b. 36/10, t. 5, l. 297.
- ⁴⁹ J. Lukša-Daumantas, *Laiškai mylimosioms*, p. 182.
- ⁵⁰ W. Laqueur, *Europa mūsų laikais*, Vilnius, 1995, p. 62.
- ⁵¹ J. Lukša-Daumantas, *Laiškai mylimosioms*, p. 127.

Vidmantas Tūtlis

THE PECULIARITIES OF MEMOIRS WRITTEN IN THE VORTEX OF TRAGIC EVENTS

Summary

Reminiscences written by partisan movement participants and Freedom fighters of Lithuania occupies an important place in post-war period memoirs. The tradition of using the memoirs as a source of history is still not very common. The memoirs of anti-Soviet resistance participants and the memoirs of A.Ramanauskas-Vanagas (Vanagas – the code name) and J.Lukša-Daumantas (Daumantas – the code name), the outstanding leaders of the resistance movement, were written under different conditions and the way they reached the reader was different too. The above mentioned factors directly decided

the tradition of the use of memoirs in historiography. The memoirs „Partizanai“ /Partisans/ by J.Lukša-Daumantas of all post war period memoirs had the greatest impact both on Lithuanian communities abroad and historiography. Many Lithuanian historians abroad such as J.Brazaitis, T.Remeikis, J.Pajaujis, Kęstutis K.Girnius referred to his memoirs in their works. It is noteworthy that not every Lithuanian historian abroad approached the memoirs seriously. This account for the differences in surroundings and the romanticism that covered the memoirs and their authors.